

Türkmenleriň işleri

dokmaçylyk

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Türkmenleriň dokmaçylyk işleri TÜRKMENLERİŇ DOKMAÇYLYK İŞLERİ

Türkmenistanyň Merkezi döwlet arhiwiniň köp sanly taryhy materiallarynyň arasynda şol wagt syrly ýurt diýlip hasaplanylan, rus patyşasynyň düzgüni tarapyndan Zakaspi oblasty diýlip atlandyrylan ülke hakynda 1881-1917-nji ýyllar aralygyndaky döwürde bu ýere göçüp gelen daşary ýurtlularyň ilkinji täsirlerini beýan edýän dokumentler sakanylýar. Dokumentleriň arasynda uýezd naçalniginiň ýazgylary, synlar, etnografik gözegçilikler, syýahatçylaryň bu ülke barada özlerinde galan täsirleri bar. Olar özleri üçin türkmen halkynyň taryhyny açdylar, biz bolsa ata-babalarymyzyň 1917-

nji ýyla çenli nähili ýaşandyklary barada gürrüň bermekçi. XIX asyryň 80-nji ýyllarynda göçüp gelenleri täze ýerde hemme babatda güýçli, kanuna gulak asyjy, özbaşdak adamlar garşıy aldylar. Olary ýowuz howa şertlerinde, epgekli çägeliklerde şadyýan, berk bedenli, dokmäde obalyalar haýran galdyrdy. Türkmenleriň durmuşynyň ähli-jikme-jikliklerine gözegçilik etdiler we barladylar. Olar beýlekiler bilen bir hatarda tebigata laýyk özboluşlylyga däl-de, erkekleriň, aýallaryň we çagalaryň gelşikli hem owadan geýnişlerine aýratyn üns berdiler. Täsin ýeri, olaryň hünärmentçiliğiň hatarynda, türkmenleriň dokmaönümlerini taýýarlamak sungatyny başaryşlarynu bellemekleridir.

Ýarym natural hojalygyň şertlerinde dokmaçylyk durmuşda ilkinji zerurlykdy ae her bir öýde her bir aýal maşgala ýüni işläp taýýarlamagy, ýüp egirmegi we mata dokamagy başarypdyr. Dokmaönümi harytlyk görnüşinde hem öndürilipdir XVIII asyrda – XIX asyryň başynda ony öndürmek uly şäherlerde – Merwde, Sarahsda, Ürgençde jemlenipdir. Olaryň arasynda Merw öñe saýlanypdyr. Dokumentlerden mälim bolşuna görä, dokmaçylyk işiniň ýokary däpleri bu ýerde baryp araplar gelmezinden öñ hem bolupdyr. Maldarçylygyň ösendigine görä, köp derejede ýüñ hem pagra we ýüpek çig mal bolup hyzmat edipdir. Türkmen ussatlary tarapyndan ýüpekden we pagtadan ýeňil matalar, ýüñ garyp iki sapakdan bolsa ýyly matalar dokalypdyr. Türkmen matalarynyň owadanlygy göreni haýran galdyrypdyr, olarda reňkleriň we nagylaryň sazlaşygy utgaşypdyr (keteniniň zolaklarynyň nagyş äheňleri araplaryň gelmeginden öñ hem bolupdyr). Patyşa Russiyasyna birikdirilmeginden ozal, XVIII-XIX asyryň başynda Buhara we Hywa hanlarynyň köp sanly ýörişleri wagtynda, merwli tejribeli dokmaçylaryň köpüsü zor bilen Buhara we Samarkanda götürilipdir. Olar şol ýerlerde ýüpekçiliğiň we dokmaçylygyň ösdürilmegine ýardam edipdirler. Zakaşpi oblasty wagtynda Merwde we Ýolötende ýüpek dokmaçylygy ösüpdır. Merw ýüpegininiň gyzyl onluk, gyrmazy keteni, şeýle kem sowsany, begres we beýleki önümleri oblastyň ähli uýezdlerinde öndürilipdir. Ýüpek dokmaçylygy bilen Köpetdagыň etegindäki raýonlaryň, Amyderýanyň orta akymyndaky we Murgabyň boýundaky obalaryň ýasaýjylary, umuman, ýüpekçiliğiň ösen ähli ýerinde meşgullanypdyrlar. XIX asyryň ahyrynda – XX asyryň başynda ýüpek matalaryny satmak Köpetdag etegindäki köp maşgalalaryň esasy eklenç çeşmesi bolupdyr.

XIX asyryň ahyryndaly barlag dokumentlerinde şal mata diýlip atlandyrylýan ýüpek matany taýýarlamakda saryk aýallarynyň sungaty aýratyn bellenildi, bu hakynda wenger syýahatçysy A.Wamberi şeýle ýazypdyr: «*Saryk aýallary şal matany öndürmekde şöhratlanýarlar. Ol 3-4 ýaşyndaky köşegiň ýüñünden edilýär, ony ilki baş günläp süýtde gaýnadýarlar, netijede ol ýüpek çeýelik we ýumşaklyk häsiýetine eýe bolýar. Bu ýüñden taýýarlanan mata juda owadandyr we berkdir hem-de daşky geýim üçin ulanylýar. Ol Persiýa örän gymmat bahadan satylýar.*

Rus syýahatçysy P.M.Lessar hem şal mata hakynda şeýle ýatlaýar: «*Persiýada we Hyratda şal matanyň böleginiň bahasy 2.000.000 gyranyna durýar. Saryklar goýun ýüñünden has arzan matany hem öndürýärler, onuň bölegi 80 gyranyna durýar. Ol ak reňklidir. Düýe we geçi ýüñünden taýýarlanan açyk goňur reňkli mata iň oñady hasaplanypdyr. Ýüñ matalar Balkan etegindäki ýomutlarda hem, merwli tekelerde hem, Hywa oazisiniň türkmenlerinde hem dokalypdyr.*

Matany boýamak we oňa ýumşaklyk häsiýetini bermek täsin bolupdyr. Munuň üçin ussa aýallar şor suwuk hamyr taýýarlapdyrlar hem-de ony birnäçe sagatlap bulapdyrlar. Netijede ak reňkli suwuklyk, ýagny peti-hamyr süýdi alnypdyr, tä ýelim alynýanca, ony birnäçe sagatlap gaýnadypdyrlar. Şundan soň oňa ýüpek sapaklaryny atypdyrlar we 1,5 sagatlap saklapdyrlar. Açyk goňur reňkli sapaklar ýalpyldapdyr we çeýe bolupdyr. Olardan taýýarlanan matalar pugta, şol bir wagtda-da ýumşak bolupdyr. Erkek adamlaryň şu matadan taýýarlanan geýimleri XIX asyrda günorta-gündogar Türkmenistanyň bazarlarynda örän ýokary bahalanypdyr.

1882-1890-njy ýyllaryň «Zakaspi oblastyna syndan»

«*Teke halylary, palaslary, ýüñ matalary matasynyň we reňkleriniň pugtalygy, nagıslarynyň täsinligi bilen meşhurlyga eýedir, olar Russiýada we daşary ýurtlarda örän ýokary bahalanýar we gowy ýerlenilýär.*

«*Ýüñ, ýüpek we nah matalary boýamak üçin boýaglary türkmenler Hywadan we Persiýadan alýarlar, sary boýagy «Saryç» diýlip atlandyrylýan ýerli ösumlikden alýarlar.*

«*Ýüñ öz häsiýeti boýunça dürliönümleri öndürmekde ulanylýar: keçe úçin has pes hili ýüñ sarp edilýär, orta we ýokary hili*

ýüñden haly dokaýarlar, düye ýüñünden büdür-südür mata dokaýarlar, iň gowy düye ýüñünden bolsa don üçin mata dokalýar».

Pagtadan ak reňkli biýz öndürilýär. Biýzi türkmenler ýorgan-ýassyklary daşlamak üçin ulanýarlar».

«Ýüpek türkmen aýallary aýal geýimlerini, ýassyk-ýorgan daşlaryny nepislik bilen taýýarlaýarlar, tahýa tikýärler».

«Saryk aýallary düye ýüñünden açyk goňur we ak reňkli ince matalary dokaýarlar. 1889-njy ýylда Ýolöten pristawlygynda satmak üçin 500 çäkmen öndürildi, arassa ýüñüň bir puty 3 rubldan satyldy hem-de Russiýa we Fransiýa äkidildi».

1896-njy ýıldaky «Zakaspi oblatyna syndan»

«Zakaspi oblastynyň 1896-njy ýylда Nižniý-Nowgorodda geçirilen Bütinrussiya sergisine gatnaşmagy».

«Türkmen dokmaçylary gelmänkä, ýüñi taýýarlamagyň (daramak, egirmek we boýamak...) türkmen usuly düşündirildi. Aýratyn gutuda sapak üçin boýaglaryň toplumy ýerleşdirildi. Zalda hünärmentçilik gurallaryndan dokma stanogy oturdylypdyr, ol düye ýüñünden mata dokamak üçin niýetlenipdir. Şeýle hem, bu ýerde pagtany we ýüñi egirmek üçin ik, ýüpek saramak üçin emjam, nah mata üçin mäkili dokma guraly ýerleşdirilipdir.

Tekelerde halylardan başga-da türkmenler tarapyndan düye ýüñünden, ýüpekden we nahdan edilen matalaryň nusgalary goýlupdyr. Bu ýerde Merw we Krasnowodsk uýezdlerinden galyň mawudyň dürli görnüşleriniň toplumlary, Merw, Ashabat, Tejen we Maňgylak uýezdlerinden ýüpek we nah matalar, ýüpek we nah ýüplükler, ýüpek çig maly, ýüpler we dürli hili taslamalar bar».

«1908-nji ýylда Owganystan bilen söwda boýunça Zakaspi oblastyndan 1 million 930 müň 194 rubl bahasy bolan nah matanyň 46.657 pudy, 1500 rubl bahasy bolan ýüpek matanyň 12 pudy, 1699 rubl bahasy bolan dürli mawudyň 27 pudy, 60099 rubl bahasy bolan ýüñ matanyň 494 pudy äkidildi».

1910-njy ýyldaky «Zakaspi oblastyna syndan»

«Hasabat döwründe 318460 rublluk möçberde halylar, keçeler, çuwallar, torbalar, ýüň we ýüpek matalar öndürildi, 226505 rubblugy hem satyldy».

«Krasnowodsk uýezdi boýunça ýüpek matanyň 520 bölegi, Ashabat uýezdi boýunça 1978 bölegi, Tejen uýezdi boýunça maglumat ýok, Merw uýezdi boýunça 742 bölegi öndürildi; Krasnowodsk uýezdi boýunça düye we goýun ýüñünden mawudyň 560 bölegi, Ashabat uýezdi boýunça 3841 bölegi, Mary uýezdi boýunça 1101 bölegi öndürildi, Krasnowodsk uýezdi boýunça 3000 rublluk möçberdäki donlaryň 460-sy öndürildi we 250 don satyldy; Maňgylak uýezdi boýunça nah matanyň 150 bölegi, Krasnowodsk uýezdi boýunça 325 bölegi Ashabat uýezdi boýunça 954 bölegi, Tejen uýezdi boýunça hen 1053 bölegi öndürildi».

Nina GÝULUMÝAN,
Türkmenistanyň Merkezi döwlet arhiwiniň uly ylmy işgäri.

«Adalat» gazeti, 1999 ý. Taryhy makalalar